

YDK 46.01.

CABBAROVA İZZƏT QULAM QIZI

Azərbaycan Respublikasının

“Əməkdar müəllimi”

Fövqəladə Hallar Nazirliyinin Akademiyasının baş müəllimi

AMEA Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunun dissertantı

e-mail izzatjabbarova@gmail.com

İNGİLİSCƏ LÜĞƏTLƏRİN STRUKTURU

Xülasə:

Məqalədə leksikoqrafiyanın əsas xüsusiyyətlərindən biri olan konkret leksikanın əsasını təşkil edən leksemlər olduğu qeyd edilir. Lüğətlər effektiv və mədəni əlaqə yaradaraq müxtəlif millətlərin mədəniyyətlərini bizə çatdırır. Lüğətlər linqvistik dəyəri və mədəni irsin qorunmasında mühüm rol oynayır. Məqalədə ingilis dilli lüğətlərin etimologiyası haqqında məlumat verilib və ingilis dilli lüğətlərin sturukturu analiz edilib. Struktur sinxronik metod ardıcıl və ya alternativ şəkildə istifadə oluna bilən bütöv prosedura daxilində inkişaf edir. Lüğətin dörd qruplaşdırılma tərtib oluması lüğətin arxitekturası adlanır. Lüğətin Meqastruktur, Makrostruktur, Mezostruktur və Mikrostruktur kimi terminləri olduğu müəyyən edilib və həmçinin bunlar lüğətin hissələri adlanır. Lüğətin əsas strukturuna salınmış səviyyələr arasında heç bir fərq qoyulmayan leksikonun daxil edilmiş bölmələri kimi baxmaq olar. Beləliklə, lüğət hər səviyyədə bir və ya bir neçə qovşaqdan ibarət rekursiv strukturdur.

The Structure of English Dictionaries

Summary: In the article it is mentioned that lexemes are the basis of a specific lexicon, which is one of the main features of lexicography. Dictionaries convey the cultures of different nations to us by creating effective and cultural communication. Dictionaries play an important role in preserving linguistic value and cultural heritage. In the article information on the etymology of English dictionaries has been provided and the structure of English dictionaries has been analyzed. The structural synchronic method develops within a holistic procedure that can be used sequentially or alternately. The arrangement of the dictionary in four groups is called the architecture of the dictionary. Vocabulary is defined as having terms such as Megastructure, Macrostructure, Mesostructure and Microstructure, and these are also called parts of the vocabulary. The basic structure of the dictionary can be viewed as embedded sections of the lexicon, with no distinction made between levels. Thus, a dictionary is a recursive structure with one or more nodes at each level.

Структура английских словарей

Аннотация. В статье отмечается, что лексемы составляют основу конкретного лексикона, что является одной из основных особенностей

лексикографии. Словари доносят до нас культуры разных народов, создавая эффективную и культурную коммуникацию. Словари играют важную роль в сохранении языковой ценности и культурного наследия. В статье представлены сведения об этимологии английских словарей и анализируется их структура. Структурно-синхронный метод развивается в рамках целостной процедур, которую можно использовать последовательно или попеременно. Расположение словаря в четырех группах называется архитектурой словаря. Словарный запас определяется как наличие таких терминов, как мегаструктура, макроструктура, мезоструктура и микроструктура, а также они называются частями словарного запаса. Базовую структуру словаря можно рассматривать как встроенные разделы лексики без различия между уровнями. Таким образом, словарь представляет собой рекурсивную структуру с одним или несколькими узлами на каждом уровне.

Açar sözlər: leksikoqrafiya, ensiklopedik lüğətlər, struktur, abbreviaturalar, etimologiya, thesaurus, sinonimlər

Keywords: lexicography, encyclopedic dictionaries, thesaurus, structure, abbreviations, etymology, synonyms

Ключевые слова: лексикография, энциклопедические словари, тезаурус, структура, сокращения, этимология, синонимы.

Leksikoqrafiya lüğətin və ya digər istinad mətninin tərtibi, redaktəsi və ya öyrənilməsi prosesidir. Leksikoqrafiyanın əsas xüsusiyyətləri konkret leksikanın əsasını təşkil edən leksemlərdir, onlara söz kökü də deyilir. Söz kökləri adlanan leksemlər sözün əlaqəli formalarını birləşdirən minimal leksik məna vahidləridir. Leksikon mahiyyətə bir dilin və ya bilik sahəsinin (yəni tibbi, hüquqi və s.) müəyyən edilmiş lüğətidir. Leksikoqrafiyanı daha yaxşı başa düşmək üçün bir sözün (leksikonun) nə olduğunu bilmək lazımdır. Lexikon lexemlərin arxivini göstərmək üçün dilçilikdə istifadə olunan bir termindir. Lexemes bir sözün bir-birinə aid formalarını bir-birinə bağlayan bir dildəki abstrakt, minimal ədədlərdir. Məsələn: *appoint, appointed, appointment, appointments* (təyin etmək, təyin edilmiş, təyinat, ev əşyaları) və s. bütün bu sözlər *appoint* leksemasının morfoloji variantlarıdır. *Appoint* lexemadır, çünki bu söz dəyişikliyi yaradan əsasdır.

Leksikoqrafiya əsasən "lüğətlərin tərtib edilməsi" kimi müəyyən edilir ki, bu da ilk növbədə leksikoqrafik məhsula, yəni lüğətə diqqət yetirir. Bu da bir həqiqətdir ki, leksik istinadın prototip (ilk nümunə) əsəri kimi lüğət ortezaurus ensiklopediyası kimi deyil, geniş şəkildə qəbul edilən sözlər haqqında məlumat kitabıdır. Bilik partlayışı və mürəkkəb informasiya yolu ilə səciyyələnən bu müasir dövrdə belə, lüğətlər hələ də faydalı alətlər kimi işlədilir və onların istifadəçiləri onlara nüfuzlu bilik konteynerləri kimi etibar edirlər. Lüğətlər o qədər nüfuzludur ki, hüquqşünaslar məhkəmədə lüğətdən sitat gətirir, müəllimlər və mühazirəçilər ona müraciət edir, siyasətçilər və təbliğatçılar onun təriflərindən mübahisə edirlər. Lüğətlər iyirmi birinci əsrin ixtirası olmasa da, iyirmi birinci əsr hələ də onlara məişət məhsulları kimi baxır, bir çox əsrlər boyu olduğu kimi, praktik alət rolunu yerinə yetirir. "Lüğət

lingvistik mübahisələrimizdə son arbitr (mübahisəni həll edən şəxs, baş hakim) olmasaydı, həyat qeyri-mümkün olardı" [6 s.21].

Etimologiya: 'Lüğət' sözü orta əsrlərdə latın *dictionarium* terminindən yaranmışdır. 1225-ci ildə ingilis şairi və qrammatiki Con Qarlend "dictionary" sözünü ilk dəfə 1225-ci ildə "dictionarius" kimi istifadə etmişdir və "lüğət" mənasında işlənir [3 s.6].

Tərif: Bir neçə alim lüğəti bir dilin sözlərini, əsasən əlifba sırası ilə müəyyən edilmiş qaydada mənası ilə ehtiva edən kitab kimi təyin edirlər. Amma bunu lüğətin tam tərfi kimi qəbul etmək olmaz. Metaleksiqrafiyada 'lüğətin' tərifləri ədəbiyyat lüğətlərdəki təriflərdən daha çox fərqlənir. Tərif, hər bir metaleksikoqrafın özünəməxsus nöqteyi-nəzərindən lüğəti hər hansı bir istifadəçi qrupunun təfəkküründə müəyyən etməsinə görə dəyişir. Hamını qane edə bilən və lüğətlərin bütün növlərini əhatə edə bilən lüğətin tam tərfini vermək çox çətinidir. Lüğətlər effektiv və mədəni əlaqə yaradaraq müxtəlif millətlərin mədəniyyətlərini bizə çatdırır. Onlara tərcümələr və izahatlar təqdim etməklə, müxtəlif dillərdə danışmaq arasında əlaqəni gücləndirmək üçün mühüm vasitələrdən birinə çevrilir. Lüğətlər mədəniyyəti ilə mübadilə və təcrübəni, fərqlərə fərqli perspektivləri, ənənələri və ifadə üsullarını inkişaf etdirmək imkanı verir [6.s.203].

İngilis dili lüğəti nə bir nəfər tərəfindən, nə də bir çəkilişdə yazılmayıb. Lüğət yeni sözlər və mövcud sözlər üçün yeni təriflər yarandıqca dəyişən canlı sənəddir. Lüğətlər müəyyən bir dildə hər sözün siyahısını tərtib etmək tapşırığı olan leksikoqraf adlanan insanlar tərəfindən yaradılır və saxlanılır. İngilis dili lüğəti, bu gün anladığımız kimi, sözlərin və onların təriflərinin əlifba sırası ilə verilmiş siyahısıdır. Hər bir lüğət girişi adətən aşağıdakı xüsusiyyətləri ehtiva edir: • Söz tərfi • Sözün sinonimlərinin siyahısı • İstifadə nümunəsi • Tələffüz • Etimologiya (sözün mənşəyi) [10].

Lüğətçilik müstəqil bir elm sahəsi kimi XX əsrin birinci yarısında formalaşmışdır. 1400-cü il ingilis leksikoqrafiyası tarixində inkişaf dövrü kimi qəbul olunur. Bu zaman yeni ikidilli lüğətlər hazırlanmışdır. Eyni zamanda Şərqi Anqaliyada "Medulla Qrammatika" adlı lüğət meydana gəlmişdir. XV əsrin əhəmiyyətli lüğətlərindən biri də Rayt Velker (Wright Wuelcker) tərəfindən tərtib edilən "Latın-ingilis lüğəti"dir. 1884-cü ildə yeni və ən mükəmməl lüğət - "Oxford English Dictionary" nəşr edildi və lüğətçilik tarixinin ən mükəmməl nəşrlərindən biri kimi hələ də əhəmiyyətini saxlamaqdadır. Sözləri ingilis ekvalentləri ilə verən ilk birdilli ingilis lüğəti 1604-cü ildə nəşr edildi və bu lüğət kitab oxucularına çətin sözləri daha əlçatan edirdi. Daha sonra 1721-ci ildə lüğətlər tələffüz və etimologiya məsələlərindən də bəhs etməyə başladılar. Qeyd edək ki, "Universal Etymological English Dictionary" lüğəti buna ən yaxşı nümunədir. İngilis və amerikan lüğətçiliyinin inkişafından bəhs edərkən S. Consonun (S.Jonson) N.Vebsterin (N.Webster) töhfələrini unutmamaq olmaz [2 s.4].]

Dil pedaqogikasında bir neçə üsul var, lakin onları üç yerə bölmək olar: struktur, funksional və interaktiv. Bunların hər biri dilləri öyrətmək və öyrənmək

üçün istifadə edilə bilən bir sıra metodları əhatə edir. Struktur yanaşmada dörd növ struktur var, yəni cümlə nümunələri, ifadə nümunələri, düsturlar və deyimlər. Struktur metodlar statik və dinamik olmaqla iki əsas qrupa bölünür. Struktur sinxronik metod ardıcıl və ya alternativ şəkildə istifadə oluna bilən bütöv prosedura daxilində inkişaf edir. Ümumilikdə isə müasir şərti lüğətlər altı əsas hissəyə bölünür. 1. Müqəddimə və ya ön söz 2. Lüğətin istifadə təlimatı 3. Transkripsiyanın əsasları 4. Qısaltmaların siyahı və izahatı 5. Sözlərin əsas siyahısı-lüğəti 6. Əlavə edilən materiallar – xüsusi adlar, coğrafi adlar, cədvəllərin ölçüsü və.s. (8, s.483). Lüğət strukturu həm də lüğətin növündən və funksiyasından asılıdır. Lüğət giriş, sağ və sol tərəf arasındakı bərabərlikdir. Əsas sözlər isə ilkin formada verilir: Rus və ingiliscə fellər məsdər halında, Yunan və Latın dillərində isə 1-ci şəxsin təkində yazılır (9, s. 94). Lüğətlərin bəzi növlərində anlayış bu cür təqdim olunur. – İdeoqrafik yunan mənşəli – ideall-məzmun, – grapholl – mən yazıram, yəni – məzmunu yazıram deməkdir. Digər lüğətlərə görə onlar daha çox istifadə olunan lüğət və söz tərkibindən ibarətdir. Bəzi lüğətlərdə sağ tərəf yalnız sözlər siyahısıdır: sinonimlər, morfem lüğətlər, qafiyəli lüğətlər. Əksər hallarda sağ tərəf lüğətlərdə dəyişkən olur. Birtərəfli tərcümə lüğətləri sol tərəfdə eyni rəqəmlə sıralanaraq verilir. Sözlərin mənalari ensiklopedik lüğətlərdə olduğu kimi deyil, onların yaxın mənası ilə təqdim olunur. Söz quruluşu – *lioness* – *a female lion*. Tərcümə lüğətlərində sağ tərəf transkripsiya, izah və sözlərin tərcüməsindən ibarətdir. İzahlar və ənənələr nümunələrlə, işarələrlə və təsvirlərlə çox dəqiq hazırlanır. İstənilən dilin leksikoqrafiyasında xüsusi dil var. Bu söz mənasını təsvir etmək üçün xüsusi formuldan ibarətdir. Lüğətin təbii dili ilə yanaşı xüsusi işarələrə, qrammatik kodlara, xüsusi izlərə, qısa formalara uyğun gələn izahlar və s. daxil ola bilər. Gəlin daha aydın izah edək: 1. qısa formalar qısaltmalardır: sth-something, sb-somebody, E-EAST, W-West 2. xətlər - aşağıdakı yarımqruplara bölünür;

- a) yalnız bir region və ya ölkədə istifadə olunan sözlər,
- b) hələ tam assimilyasiyaya uğramayan və hələ də alınma söz kimi işlənən sözlər
- c) xüsusi kontekstdə: dini, köhnəlmiş, arxaıklşmış, tabu sözlər

3) xüsusi işarələr və ya simvollarla müəyyən edilir. İşarələr adətən sözləri və ya bir sözü əvəz etmək üçün işlənir. || işarəsi ingilis və ABŞ tələffüzündə sözləri fərqləndirir: ['klɑ:ʃ] || ['klæʃ], [gɒd] || [gʌd]. Vurğu işarəsi 2 cür göstərilir: ['] – əsas vurğu, [,] – ikinci dərəcəli vurğu, məsələn: provocation [ˌprɒvəˈkeɪʃn], ► – keçid, [] – (böyük mötərizə)lər əsas sözün transkripsiyasını əhatə edir, məsələn: morale [məˈrɑ:l]. İşarələr adətən söz qruplarını və ya sözləri əvəzləyir. Məsələn: ~ (tilda) işarəsi baş sözü öz birləşmələrindən ayırır, məsələn: **avert** [əˈvə:t] qarşısını almaq, **to ~ danger təhlükənin qarşısını almaq**. ♦ – (romb) işarəsi idiomlar və frazeoloji vahidlər üçün işlədilir, məsələn: ♦ **to lean over** – dəridən-qabıqdan çıxmaq .

4) Qrammatik kodlar – bu cür qısaltmalar aşağıdakı sözləri müəyyən etmək üçündür: **a**- təyin edici, **n**-isim, **adj**- sifət sadəcə isimlə işlənir, **adv**-zərf, **v**- sözün fəle aid olduğunu bildirir. Lüğətlərdə qrafiklər, təsvirlər, müxtəlif cədvəllər işlədilə bilər. Fərdi metod növündən və həcmindən asılı olaraq müxtəlif leksikoqrafik

parametrləri ilə yanaşı istənilən lüğət üçün çox əlverişlidir. Lüğətin məzmun hissəsi həm lüğətin strukturuna uyğun müəyyən edilir, həm də giriş hissədə izah olunur.

Lüğətin dörd quruluşda tərtib oluması lüğətin arxitekturası adlanır. Lüğətin Meqastruktur, Makrostruktur, Mezostruktur və Mikrostruktur kimi terminləri olduğu müəyyən edilib və həmçinin bunlar lüğətin hissələri adlanır.

1. Meqastruktur. Lüğətin meqastrukturu lüğətin bütün strukturudur, o cümlədən: – ön məsələ, məs. məzmunu, təlimatı; – qrammatikanın abbreviaturaları və izahları; – lüğətin əsas hissəsi, – arxa məsələ-aspektş. Məsələn: ön məsələdə (metadata): başlıq, müəllifin ön sözü, nəşriyyat, qrammatikanın abbreviaturaları və izahları verilir – məs. *inf.* Infinitive; lüğətin əsas hissəsi – axtardığımız məlumatı ehtiva edir və lüğətin əsasını təşkil edir, məs. *to teach-öyrətmək, loudness-yüksəklik*. Arxa məsələ – yalnız nəşriyyata və ya qeydə istinad ola bilər.

2. Makrostruktur. Lüğətin makrostrukturunu lüğətin əsas hissəsinə aiddir. Lüğətin gövdəsindəki leksik yazıların daxilə təşkilidir: leksik qeydlərin siyahısı (semasioloji lüğət), ağac quruluşu – yuxarıda ümumi terminlər, sonra daha konkret, aşağıda çox konkret maddələr (tezaurs), şəbəkələr, kolokasiya (söz birləşmələri) – *carry out activity, the day after tomorrow, for a long time, day by day*, sinonimlər – *nice-pretty, charm-beauty, a custom-a tradition, a dramatist-a playwright, sunrise-dawn, gentle-tender* və s. şəklində təşkil edilə bilər. Makrostruktur termini bəzən daxili strukturun ən böyük komponentlərinə istinad etmək üçün istifadə olunur.

Makrostrukturun iki növü var: semasioloji və onomasioloji. Semasioloji makrostruktur daha çox siyahılara, ağaclara və ya şəbəkələrə bənzəyir. Semasioloji lüğət formaları mənə ilə əlaqələndirilir, məsələn, “English-Azerbaijani dictionary”, İkidilli lüğət başqa dildə ekvivalent verir, lakin yalnız təxmini (mənanı) tapmaq olar. Semasioloji lüğətin birləşmiş makrostruktur və mikrostrukturunu cədvəldir. Bu, birinci sütunda qeydlərin siyahısı və sonrakı sütunlarda leksik məlumat növləri olan cədvəldir. Sütunlarda sözlərin siyahısı, orfoqrafiyası, tələffüzü, nitq hissəsi və s., sətirlərdə isə leksik məlumatı olan giriş verilir.

3. Mikrostruktur. Lüğətin mikrostrukturunu leksik məlumatların leksik girişlərdə təşkil olunma üsuludur. Mikrostrukturda sözlər kimi dil vahidlərinin xüsusiyyətləri var. MƏNA: Praqmatika və Semantikaya ayrılır. Praqmatika – sözlərin qüvədə olan istifadə üsulu, Semantika – Cümlənin doğru və ya yanlış olduğunu qiymətləndirən formadır. Lüğətin mikrostrukturunda hansı leksik məlumat var?

STRUKTUR: Sintaksisə – sözlərin cümlələrdə (mətn, söz birləşmələri) uyğunluğu və söz yaratması daxildir. • GÖRÜNÜŞ: Tələffüz və Orfoqrafiyadır.

Leksik məlumat növlərinin iki ölçüsünü təsvir edək. Tərif və Kontekstual tərif.

Tərif terminin mənası ifadə edən sözlərin formasıdır. Məsələn, laptop isim [C] – asanlıqla daşına biləcək qədər kiçik və ofisdən kənarda istifadə üçün nəzərdə tutulmuş kompüterdir. Kontekstual tərif: Laptop qatarda işlədiyim zaman həqiqətən faydalı olur.

Mikrostrukturlar sözlərin, bəndlərin, cümlələrin və ya mətindəki ardıcılığın yerli strukturlarıdır. Makrostrukturlar mikrostrukturlardan mücərrədləşdirmə kimi hərəkətlərlə, yəni xüsusi təfərrüatları kənara qoyaraq və ya hədəfə çatdıraraq əldə edilə bilər. Mikrostruktur dilin söz ehtiyatı, sintaktik mürəkkəbliyi, morfolojiya və deyimin orta uzunluğu kimi cümlə səviyyəli aspektlərinə aiddir. Kritik fikirlərin təhlilində mikrostruktur mətn daxilində linqvistik xüsusiyyətlərin və strukturların ətraflı araşdırılmasına yönəlmiş təhlil səviyyəsinə aiddir.

Ədəbiyyat povestlərində yazıçılar nitqin iki səviyyəsini fərqləndirir: mikrostruktur və makrostruktur. Makrostruktur ümumi hekayə quruluşuna aiddir, mikrostruktur isə hekayə danışarkən istifadə olunan dilə aiddir.

4. Mezostruktur. Lüğətin mezostrukturunu leksik girişlərlə lüğətin digər hissələri və ya mətn korpusu kimi digər varlıqlar arasındakı münasibətlərin məcmusudur. [9] Leksik girişlərin bir-biri ilə əlaqəsi sinonimlər, antonimlər və çarpaz istinadlardır. Leksik girişlərin meqastrukturdakı mini qrammatikaya necə aidiyyəti var? Məsələn: **beauty** n. – bu isimdir, lüğətin əvvəlindəki eskiz qrammatikası kimi, lüğətin daha ümumi məlumatlarına istinad edir. Bəzən leksik girişlər mətnin orijinal nümunələrinə istinad edir. (Lüğət müəllifi sözün mənasını izah etmək üçün misallar uydurmur, başqa kitablardakı mətnlərə istinad edir.)

Leksikonun mezostrukturunu. • DATCAT (Data Category) subvektorların linqvistik əsaslandırılmış sinif iyerarxiyası, məs. modallıq, qrammatika, obyekt semantikasi • Linqvistik təsvir istinadları, məs. nitq hissələri üçün abreviaturalardan istifadə, orfoqrafiyanın xarakteristikası • Əlaqədar qeydlər arasında çarpaz istinadlar, məs. kohiponimlər (sinonimlər, antonimlər, ...) • Korpus istinadları (Konkordans) Konkordans, (uyğunluq) mikrostrukturunda yalnız bir korpusda müəyyən bir sözün nümunələrini göstərən lüğətdir. Lüğətin mezostrukturunu leksik girişlərlə lüğətin digər hissələri və ya mətn korpusu kimi digər varlıqlar arasındakı münasibətlərin məcmusudur. [10]. Mezostruktur elementlərə aid nümunələr: • İşarə modelinə istinadla məlumat növləri

• Üç komponentli işarə modeli, mətn modeli, söz modeli və s. ilə eynidir, STRUKTUR, MƏZMUN, GÖRÜNÜŞ... • Linqvistik təsvir istinadları – orfoqrafiya, tələffüz, nitq hissəsi, cins, morfolojiya, fiksiya (şəkilçi) sinfi, tərif • Əlaqədar qeydlər arasında çarpaz istinadlar – kohiponimlər (sinonimlər, antonimlər) • Korpus istinadları → ---> lüğət məqsədi ilə sırası dəyişilmiş sözlərə nümunələr ---> real mətnlərə aid misallar.

Hartman və James Metaleksikoqrafiyada lüğətin strukturunu təqdim etmək üçün ümumi istifadə olunan üç terminin olduğunu qeyd etmişlər. Bunlar Megastruktur makrostruktur və mikrostrukturlardır. Bu üç termin arasındakı əlaqə lüğət strukturunun müzakirəsi ilə reallaşacaqdır. Lüğətin strukturunun ümumi memarlıq reallaşdırılması aşağıdakı arxitekturanın köməyi ilə təqdim edilə bilər: Lüğət Meqastruktur strukturu = Ön məsələ, Əsas hissə, Arxa məsələ. Əsas hissə = Makrostruktur, Mikrostruktur [4 s.92].

Təxminən, lüğətin meqastrukturunun iki bölməsi var: birincisi lüğətin əsas hissəsi, ikincisi isə xarici (kənar) məsələ. Lüğətin bu xarici məsələsi həm ön, həm də arxa materialların birləşməsidir. Xarici məsələlər dizayn örtüyünün seçilməsindən tutmuş böyük əlavələrin hazırlanmasına qədər dəyişir. Bununla belə, kənar materiallar lüğətin növündən, ölçüsündən və məzmunundan asılı olaraq əhəmiyyətli dərəcədə dəyişə bilər. Bəzi lüğətlərdə arxa hissə olmur, lakin lüğətlərin əksəriyyətində qısa olsa da, ön məsələ var. Lüğətin əsas mətni olan orta hissənin iki strukturu var: makrostruktur və mikrostruktur. İstifadəçilərə kömək etmək üçün materialın strukturu birinci məsələdə verilmiş təlimatlar vasitəsilə göstərilməlidir [3 s.11]. Təlimatda lüğətin mikrostrukturunun və makrostrukturunun izahlı təsviri olmalıdır. Bu strukturlar arasındakı əlaqəni verilmiş arxitektura ilə daha yaxşı izah etmək olar: Paradiqmatik məlumat (Makrostruktur), Sintaqmatik məlumat (Mikrostruktur).

Makrostruktur lüğətə daxil edilmiş leksik elementlərin, lemmaların və ya baş sözlərin siyahısına və təşkilinə aiddir. Makrostruktur tərtibçiyə lüğətdə məlumatı tapmağa imkan verən ümumi söz siyahısı strukturudur. Makrostruktur ingiliscə sözlər siyahısına ekvivalentdir [1 s.11]. Lüğət girişləri lüğətin məqsədinə və istifadəsinə uyğun olaraq müəyyən ardıcılıqla və tərtibatda yerləşdirilməlidir. Makrostrukturun təşkilatı lüğətin sıra dəsti nədir kimi sualları ilə məşğul olur [5 s.333]. Homoqraflar necə düzülür? Alt girişin strukturu nədir? Birləşmələr və ifadələr necə düzülür? Lüğətdə sözləri düzülməsinin bir neçə yolu var və onlar giriş taktikasında çox fərqlənir. Lüğətdə yazıların yerləşdirilməsinin ən ümumi və ən çox rast gəlinən tənzimləmə yolu əlifba sırasıdır. Lüğətlərin əksəriyyəti homoqrafları (eyni cür yazılıb, müxtəlif mənə kəsb edən sözləri) ayrı-ayrılıqda daxil etməklə, bəzi digər lüğətlər isə homoqrafları bir girişdə mənə ayrılığı ilə verir. Əgər giriş birdən çox qrammatik kateqoriyaya malikdirsə, lüğətlər xüsusi qrammatik kateqoriyadan əvvəl və ya sonra uyğun gələn konvensiyanı qəbul edir.

Mikrostruktur: Lüğət girişinin daxili strukturu, çox vaxt lüğətin mikro strukturu adlanır. Bu, leksik giriş daxilində məlumatın düzülüşünə aiddir [1 s.26]. Mikrostruktur təkcə müxtəlif informasiya kateqoriyalarının görünüş sırasını deyil, həm də onların tipoqrafik formasını, məsələn, şrift və tip ölçüsünü, durğu işarələrini və leksikoqrafik simvollarını və s. özündə əks etdirir [6 s.7). Lüğətin mikrostrukturunda müxtəlif məlumat kateqoriyaları uyğun şəkildə təşkil edilmişdir.

Makrostrukturla müqayisədə lüğətin mikrostrukturunu sərt strukturdur. Bütün müasir lüğətlər həm məzmunu, həm də tərtibatı baxımından yazıların vahidliyi ilə xarakterizə olunur [7 s. 248]. Müxtəlif lüğətlər "leksik cəhətdən uyğun" məlumatların seçilməsinə və lüğətin mikrostrukturunda məlumatın təqdim edilməsinə təsir göstərdiyinə görə mikrostruktur altında verilən məlumatlara dair fərqli taktikalar tətbiq edilir.

Nəticədə leksikoqrafiyanın əsas xüsusiyyətlərindən biri olan konkret leksikanın əsasını təşkil edən leksemlər olduğu aydınlaşdırıldı. Lüğətşünaslığın tarixinin qədim dövrlərə gedib çıxdığı və lüğətlər effektiv və mədəni əlaqə yaradaraq müxtəlif millətlərin

mədəniyyətlərini bizə çatdığı müəyyənləşdirildi. İngilisdilli lüğətlərin etimologiyası haqqında məlumat və ingilis dilli lüğətlərin strukturu analiz edildi. Struktur sinxronik metod ardıcıl və ya alternativ şəkildə istifadə oluna bilən bütöv prosedura daxilində inkişaf edir. Lüğətin dörd quruluşda tərtib oluması lüğətin arxitekturası adlanır. Lüğətin Meqastruktur, Makrostruktur, Mezostruktur və Mikrostruktur kimi terminləri olduğu müəyyən edildi. İngilis dili lüğətlərinin altı səviyyəsinin mövcudluğu və onların üç daha geniş səviyyədə qruplaşdırıldığı izah olundu. Lüğətin əsas strukturuna salınmış səviyələr arasında heç bir fərq qoyulmayan leksikonun daxil edilmiş bölmələri aşkar olundu. Beləliklə, lüğət hər səviyyədə bir və ya bir neçə qovşaqdan ibarət rekursiv strukturdur.

Ədəbiyyat

1. Cəfərov S. "Azərbaycan dilində söz yaradıcılığı, Bakı 1960, ADU nəşriyyatı, səh.203
2. Yasin İsrəfil oğlu Babazadə "İngilisdilli lüğətlərin tarixi, quruluşu və tipologiyası" Avtoreferat. Naxçıvan-2022, 20 s.
3. Bejoint, Henri (2000). Modern Lexicography: An Introduction. New York, Oxford University Press Inc.
4. Hartman, R. R. K. and James, Gregory eds. (1998). Dictionary of Lexicography. London, Routledge.
5. Ilson, Robert F. (2004). Lexicography. In The Linguistics Encyclopedia, Second Edition (331-339). Malmkjær, Kristen ed (2004). London, Routledge.
6. Jackson, Howard (2002). Lexicography: An Introduction. London, Routledge.
7. Svensen, Bo (1993). Practical Lexicography: Principles and Methods of Dictionary-Making. Oxford/New York, Oxford University Press.
8. Zgusta L. Manual of lexicography, Praha, 1973. The Hague: Paris. P. 480-487.
9. Ступин Л.П. лексикография английского языка. М., 1985. С. 42-98
10. A Formal Model of Dictionary Structure and Content – Research Gate
researchgate.net <https://www.researchgate.net/publication/220489084>.

Rəyçi: F.e.d. professor İlham Təhərov